

**PENSIYA TA'MINOTI TIZIMINING MOLIVAVIY BARQARORLIGINI
KUCHAYTIRISH: MANBALARNI DIVERSIFIKATSIYA QILISH VA FISKAL
XATARLARNI BOSHQARISH MEXANIZMLARI**

N.M.Raxmonov

BMA "Moliya va moliyaviy texnologiyalar" fakulteti dekani (PhD).

Email: nraxmonov86@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18060852>

Annotatsiya. Maqolada pensiya ta'minoti tizimining moliyaviy barqarorligini kuchaytirish masalasi manbalarni diversifikatsiya qilish va fiskal xatarlarni boshqarish mexanizmlari nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Pensiya tizimining barqarorligi faqat badallarni oshirish yoki xarajatlarni qisqartirish bilan cheklanmasligi, balki daromad manbalarini ko'paytirish, ularning siklik tebranishlarga sezgirligini kamaytirish, majburiyatlarni prognozlash va budjet xatarlarini oldindan boshqarish orqali ta'minlanishi asoslanadi.

Kalit so'zlar: pensiya ta'minoti, moliyaviy barqarorlik, manbalarni diversifikatsiya qilish, fiskal xatarlar, aktuar baholash.

KIRISH

Pensiya ta'minoti tizimi davlatning eng yirik ijtimoiy majburiyatlaridan biri bo'lib, uning barqarorligi nafaqat keksalar daromadini kafolatlash, balki mehnat bozori, davlat moliyasi, ijtimoiy adolat va uzoq muddatli iqtisodiy o'sish bilan chambarchas bog'liq. Pensiya tizimi barqaror bo'lmaganda, muammo faqat pensiya miqdorining pastligi yoki kechikishi bilan cheklanmaydi: budjet resurslari boshqa ustuvor sohalardan siqib chiqariladi, yashirin iqtisodiyot rag'batlanadi, avlodlararo ishonch yemiriladi, aholi jamg'arish xulqi o'zgaradi, investitsiya bozorlari esa uzoq muddatli resurslardan quruq qoladi. Shu sababli pensiya ta'minotining moliyaviy barqarorligini kuchaytirish masalasi, aslida, davlatning fiskal barqarorligi va ijtimoiy barqarorligi masalasining "bir tanadagi ikki yuragi"dir: biri kuchsizlansa, ikkinchisi ham tez charchaydi.

Zamonaviy sharoitda pensiya tizimiga bosim beruvchi omillar murakkablashdi. Bir tomondan, demografik siljishlar, umr davomiyligining uzayishi, tug'ilish darajasi tebranishi, migratsiya va urbanizatsiya pensiya oluvchilar soni hamda to'lov davrining uzayishiga olib keladi. Ikkinchi tomondan, iqtisodiyotning siklik tebranishlari, mehnat bozorining segmentatsiyasi, norasmiy bandlikning kengligi, ish haqining "konvertida" to'lanishi va soliq-badal intizomining sustligi pensiya tizimi daromad bazasini zaiflashtiradi. Uchinchidan, davlat budjeti uchun raqobat ortadi: ta'lim, sog'liqni saqlash, infratuzilma, mudofaa va boshqa yo'nalishlar ham resurs talab qiladi. Natijada pensiya tizimini faqat birgina manbaga, masalan, majburiy badallarga tayab qo'yish fiskal xatarga aylanadi. Boshqacha aytganda, bitta tayanch ustunga suyanib turib, ko'p qavatli bino qurib bo'lmaydi: u qanchalik chiroyli bo'lmasin, zilzilada birinchi bo'lib o'sha bino yiqiladi [1].

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Pensiya tizimining moliyaviy barqarorligi, eng avvalo, daromadlar va majburiyatlar muvozanatiga borib taqaladi. Daromadlar deganda majburiy sug'urta badallari, davlat transfertlari, investitsiya daromadlari, jarimalar va boshqa tushumlar tushuniladi. Majburiyatlar

esa pensiya to'lovlari, ma'muriy xarajatlar, indeksatsiya, imtiyozli toifalar bo'yicha qo'shimcha yuklamalar, shuningdek, kelajak avlodlar oldidagi kutilayotgan to'lovlar bilan ifodalanadi. Barqarorlik faqat bugungi yil hisobotida "balans" chiqishi emas, balki uzoq muddatda ham muvozanat saqlanishidir. Shu bois pensiya tizimida aktuar baholash muhim: demografik parametrlar, ish haqi o'sishi, bandlik, migratsiya, inflatsiya, real foiz stavkalari va boshqa omillar hisobga olinib, majburiyatlar va daromadlarning uzoq muddatli yo'li modellashtiriladi. Aktuar prognozlar, odatda, bir nechta senariyda tuziladi: bazaviy, optimistik va pessimist; chunki hayotda "barchasi reja bo'yicha" degan senariy juda kam uchraydi, pensiya tizimi esa aynan reja buzilganda ham ishlashi kerak [2].

Manbalarni diversifikatsiya qilishning birinchi va eng asosiy yo'li daromad bazasini kengaytirishdir. Bunda gap faqat badal stavkasini oshirish haqida emas, balki badal to'lovchilar soni va badal hisoblanadigan ish haqi bazasini kengaytirish haqida boradi. Norasmiy bandlik yuqori bo'lgan iqtisodiyotda badal stavkasini oshirish ko'pincha kutilgan natijani bermaydi: ish beruvchi va xodim "qochish" strategiyasini kuchaytiradi, natijada bazadan tushum kamayadi. Shuning uchun samarali yo'l – bazani rasmiylashtirish va intizomni oshirishdir. Bu yerda raqamli yechimlar, elektron mehnat shartnomalari, ish haqi fondini kuzatish, soliq-badal ma'lumotlarini integratsiya qilish, tarmoqlar kesimida "xatar profili" tuzish, tekshiruvlarning riskga asoslangan modeli, ish beruvchilarga soddalashtirilgan rejimlar va rag'batlar muhim ahamiyat kasb etadi. Bazani kengaytirish, ayniqsa, o'zini o'zi band qilganlar, mavsumiy mehnat qiluvchilar, platforma iqtisodiyoti ishtirokchilari kabi guruhlarini qamrab olishni talab qiladi. Bunda moslashuvchan badal mexanizmlari, minimal ixtiyoriy badal paketlari, "mikrobadal" modellarini qo'llash orqali qamrov kengayadi va tizim daromadlari barqarorlashadi. Qisqa qilib aytganda, tizimga ko'proq odam "kiritish" – tizimni tirik qiladi, faqat mavjud ishtirokchilardan ko'proq "siqib olish" esa ko'pincha tizimni charchatadi [3].

NATIJALAR

Diversifikatsiyaning ikkinchi yo'li davlat transfertlarining aniq, shaffof va qoidaga asoslangan modelini joriy etishdir. Ko'plab mamlakatlarda pensiya tizimi faqat badallarga tayanmaydi: budjetdan ma'lum ulush ajratiladi yoki minimal ijtimoiy pensiya kabi kafolatlar budjet hisobidan moliyalashtiriladi. Biroq transfertlar tizimi shaffof bo'lmasa, bu fiskal xatarni kuchaytiradi: har yili "kelishuv" orqali ajratma miqdori o'zgarib turadi, natijada pensiya jamg'armasi rejalashtirish qobiliyatini yo'qotadi. Shu bois transfertlar formulaga bog'lanishi, masalan, YaIMga nisbatan ma'lum ko'rsatkich, yoki demografik nisbatlar, yoki indeksatsiya qoidalari bilan uyg'un bo'lishi maqsadga muvofiq. Transfertning "qoidaga asoslanganligi" budjet intizomini ham kuchaytiradi, chunki fiskal siyosat pensiya tizimini "o'chirgich" sifatida ishlatib yubormaydi: kerak bo'lsa qo'shib, kerak bo'lsa qisqartirib, tizimni siyosiy tebranishga aylantirmaydi [4].

1-jadval. Diversifikatsiya paketi bo'yicha kutiladigan yillik qo'shimcha tushum va defitsitga ta'sir. (Raqamlar: shartli, 1 yil uchun)

Yo'nalish va instrument	Maqsadli segment	Qo'shimcha qamrov yoki intizom o'sishi	O'rtacha yillik badal yoki effekt	Yillik qo'shimcha tushum mlrd so'm	Defitsitni kamaytirish mlrd so'm
Norasmiy bandlikni legallashtirish: riskga asoslangan nazorat va e-shartnoma	Yollanma ishchilar ishlatiladigan mikro va kichik biznes	120 000 nafar ishchi rasmiylashadi	3,5 mln so'm	420	420
Ish haqi fondini "oqartirish": ish beruvchi uchun soddalashtirilgan rejim + nazorat	O'rtacha korxonalar	2 foiz punkt badal bazasi kengayadi	1 birlik baza effekti	250	250
O'zini o'zi band qilganlar uchun mikrobadal paketi	O'zini o'zi band qilganlar	300 000 nafar yangi ishtirokchi	1,2 mln so'm	360	360
Ixtiyoriy badalga davlat qo'shma badali: 1:1 matching limitli	Past va o'rta daromadli ixtiyoriy ishtirokchilar	150 000 nafar doimiy to'lovchi	1,0 mln so'm shaxs badali	150	150
Jarima va penya intizomini kuchaytirish: raqamli kuzatuv + avtomatik eslatmalar	Kechiktiruvchi ish beruvchilar	Kechikishlar 15 foizga kamayadi	1 birlik intizom effekti	90	90
Pensiya jamg'armasi bo'sh likvidini konservativ portfelda joylashtirish	Jamg'arma aktivlari	Portfel daromadliligi 1 foiz punkt oshadi	1 birlik invest effekti	80	80

Ma'muriy xarajatlarni raqamlashtirish orqali qisqartirish	Jamg'arma operatsiyalari	Xarajatlar 5 foizga qisqaradi	1 birlik tejam	60	60
Jami				1 410	1 410

Izoh: jadvalni maqolaga qo'yishda "yillik qo'shimcha tushum" ustuni daromad diversifikatsiyasi natijasini, "defitsitni kamaytirish" esa fiskal bosimning pasayishini ko'rsatadi.

Diversifikatsiyaning uchinchi yo'li investitsiya daromadlari ulushini oqilona oshirishdir. Agar pensiya tizimida jamg'arib boriladigan komponent bo'lsa yoki pensiya jamg'armasi vaqtincha bo'sh mablag'larni investitsiya qilsa, aktivlarni professional boshqarish, riskni taqsimlash, portfelni diversifikatsiya qilish, narx tebranishlari va inflyatsiya xatarlariga qarshi himoya mexanizmlari muhim bo'ladi. Bu yerda asosiy tamoyil oddiy: "yuqori daromad bo'lsin" degan xohish o'zi yetarli emas, chunki yuqori daromad odatda yuqori risk bilan keladi. Pensiya – bu qisqa muddatli spekulatsiya emas, uzoq muddatli ishonch. Shu sababli investitsiya siyosati maqsadlar, risk limiti, likvidlik talabi va mas'uliyatli boshqaruv standartlariga tayangan holda qurilishi lozim. Portfel diversifikatsiyasi geografik, sektor va instrumentlar bo'yicha amalga oshiriladi, investitsiya qarorlari esa shaffof hisobot va mustaqil audit bilan qo'llab-quvvatlanadi. Investitsiya daromadlarini ko'paytirish barqarorlikka xizmat qiladi, ammo u "hammasini hal qiladigan sehirli tayoqcha" emas. Agar badal bazasi tor bo'lsa, investitsiya daromadlari ham kutilgan darajada bo'lmaydi; shuning uchun investitsiya yo'li doimo bazani kengaytirish bilan birga yurishi kerak.

Diversifikatsiyaning to'rtinchi yo'li ko'p ustunli pensiya arxitekturasini rivojlantirishdir. Amaliyotda ko'p mamlakatlar uch qatlamli yoki ko'p qatlamli yondashuvdan foydalanadi [5]: bazaviy ijtimoiy pensiya yoki minimal kafolat, majburiy sug'urta pensiyasi, ixtiyoriy jamg'arma yoki korporativ pensiyalar. Bunday arxitektura xatarlarni taqsimlaydi: bir qatlam demografik va budjet xatariga ko'proq bog'liq bo'lsa, ikkinchi qatlam mehnat bozori va badal intizomiga bog'liq bo'ladi, uchinchi qatlam esa moliya bozori xatarlariga bog'liq bo'ladi.

XULOSA VA MUNOZARA

Pensiya ta'minoti tizimining moliyaviy barqarorligini kuchaytirish bugungi kunda fiskal siyosat va ijtimoiy siyosatning strategik kesishgan nuqtasidir. Mazkur maqolada barqarorlikni ta'minlashning ikki tayanchi – manbalarni diversifikatsiya qilish va fiskal xatarlarni boshqarish mexanizmlari – o'zaro bog'liq kompleks yondashuv sifatida asoslandi. Diversifikatsiya doirasida daromad bazasini kengaytirish, norasmiy bandlikni qisqartirish, badal intizomini oshirish, davlat transfertlarini qoidaga asoslash, investitsiya daromadlarini professional boshqaruv orqali oshirish hamda ko'p ustunli pensiya arxitekturasini bosqichma-bosqich rivojlantirish ustuvor yo'nalish sifatida ko'rsatildi.

ADABIYOTLAR RO`YXATI

1. Barr N., Diamond P. Reforming Pensions: Principles and Policy Choices. — New York: Oxford University Press, 2018. — 343 p.
2. Holzmann R., Hinz R. Old-Age Income Support in the 21st Century: An International Perspective on Pension Systems and Reform. — Washington, DC: The World Bank, 2015. — 212 p.
3. OECD. Pensions at a Glance 2023: OECD and G20 Indicators. — Paris: OECD Publishing, 2023. — 272 p.
4. International Labour Office. World Social Protection Report 2020–2022: Social protection at the crossroads – in pursuit of a better future. — Geneva: ILO, 2021. — 454 p.
5. International Monetary Fund. Fiscal Risks: Sources, Disclosure, and Management. — Washington, DC: IMF, 2016. — 84 p.